Jayne Svenungsson: Inträdestal i Svenska Akademien

Talare
Jayne Svenungsson
Teolog

Datum
20 december 2017

Plats
Stora börssalen

Omständigheter
Svenska Akademien avslutar arbetsåret genom att fira sin högtidsdag med en offentlig sammankomst i Börssalen den 20 december klockan 17. Gustaf III, som hade sinne för teater, har utfärdat noggranna scenanvisningar för ceremonin, vilka i allt väsentligt fortfarande följs.

Vid sammankomsten 2017 valdes teologen och kulturskribenten Jayne Svenungsson in i Svenska Akademien. Hon höll sitt inträdestal över Torgny Lindgren, som hon efterträdde på stol nummer 9.

Hur minns man en människa som inte tror på minnet, som är av den uppfattningen att minnet är bedrägligt och trolöst, ja, på det hela taget gravt överskattat? En människa som därtill har en benägenhet att lägga ut villospår eller rentav sopa igen spåren av det egna minnet, allt i den fasta övertygelsen att minnet till syvende och sist kommer till korta i umgänget med det förflutna.

”Tydligast minns jag morfar”, skriver Torgny Lindgren i boken *Minnen* från 2010, och jag tror mig därigenom ändå ha funnit ett spår att börja följa. Porträttet av morfar är levande och varmt: ”Han var nära två meter lång och omåttligt bred över skuldrorna och hade rött hår och ännu rödare skägg. Vad jag särskilt minns är hans sångröst, mild och varm och vig och stark, nästan genomträngande.” Morfar hade kommit till bygden som boutredningsman, han var driftig och stark, dikade ut fält och odlade upp ny jord, men till sist åt sig kräftan in i honom och den en gång så vitala kroppen vittrade långsamt sönder.

Något senare på min resa i Torgny Lindgrens värld stöter jag på morfar igen, denna gång i Kaj Schuelers fina samtalsbok *Torgny om Lindgren* från 2013. Samtalsämnet för stunden är det traditionsbevarande berättandet och närmast i förbifarten nämner Lindgren att morfar, som han har ett sådant tydligt minne av, dog 1920.

Jag går genast tillbaka till *Minnen* och kommer på mig själv med att ha hastat förbi en insmugen sats i den mest gripande scenen, den när morfar ligger på dödsbädden och vårdas av Torgny Lindgrens mor och moster. ”Nå”, inflikar

han här, ”min mor var hon ännu inte, det skulle hon bli först sexton år senare.”

Men hur var det nu? Morfar dog 1920. Torgny Lindgren själv är född den 16 juni 1938. Det blir väl arton år?

Till sist sitter jag där, och ekvationen går fortfarande inte ihop.

Men varför skulle den gå ihop? Det är när allt kommer omkring inte årtalen och datumen som gör att vi minns en människa. Det verkliga minnet är ju det som lever i våra berättelser om oss själva och varandra.

Betecknande nog är ett av de tydligaste minnen som Torgny Lindgren återkallar ur sin barndom en gammal sockerlåda fylld med fotografier av släktingar och bekanta. Ett efter ett lyfte han upp fotografierna, höll fram dem mot mor som stod vid spisen eller diskbänken, och frågade om människorna på bilderna. Några var givetvis redan kända, såsom farbror Elis eller moster Frida. Andra var okända men begåvades snart med namn och levnadsöden. ”De där fotografierna var någon sorts kapitelrubriker”, kommenterar Torgny Lindgren, ”och sedan kunde mina föräldrar och min mormor fylla på.” Eller så fyllde han helt enkelt på själv, skänkte dem namn och levnadsöden, lycka och framgång eller olycka och elände – och någonstans här tog Torgny Lindgrens eget berättande sin början.

När Torgny Lindgren ett helt liv senare skriver boken Minnen är det likaledes betecknande att det han skänker sina läsare inte är några memoarer i regelrätt mening, utan just en samling berättelser om olika episoder i livet. Här finns berättelser om barndomen i Västerbottens inland, om resor och författarmöten, om hundar som kommit och gått i familjen, om vännerna i Svenska Akademien och, inte att förglömma, om morfar.

Låt mig stanna upp ett ögonblick vid berättelserna om barndomen i Västerbottens inland. Det som slår mig är hur alla grundmotiven i Torgny Lindgrens författarskap finns närvarande redan i dessa tidiga minnen: sinnligheten, maten, spriten, musiken, den hårfina gränsen mellan liv och död, förundran, nåden.

Ofta är motiven sammantvinnade i en och samma berättelse. Såsom i minnet av kalvarnas, grisarnas och fårens brutala men samtidigt helt naturliga övergång

från gårdsdjur till blodpalt och sylta eller möjligen pölsa:

När jag visste att kalven eller grisen eller fåret eller kon förts ut på gården gömde jag mig i mina föräldrars säng och drog kudde och täcke över huvudet. Det var skottögonblicket jag fruktade, den dova knallen från slaktmasken, ögonblicket när människan skapade döden.

Men sedan stod jag på knä vid de öppnade struparna och vispade blodet, den slaktade kamraten hade fått frid, jordevandringen var över, kalven eller fåret hade fått hembud. Under styckningen njöt jag av de söta dofterna från det ännu varma köttet, i mina kupade händer bar jag lever och njurar och hjärta till köket gripen av inälvornas formfulländade och skimrande skönhet.

Förlikandet med livets inbyggda tvetydighet blir dock aldrig fullständigt. ”Än idag är pukslag outhärdliga för mig”, skriver Lindgren apropå det plågsamma skottögonblicket, ”när de förekommer i symfonier vill jag genast gömma mig i den grönmålade dubbelsängen på andra våningen hemma i Raggsjö.” När man läser denna bekännelse kan det möjligen förvåna att just Mahler var den kompositör som mer än någon annan ledsagade Torgny Lindgren genom livet. Men så är Mahler inte bara en mästare på pukslag, utan även en konstnär med en säregen förmåga att gestalta de tvära kasten mellan liv, död och återuppståndelse. Just som Torgny Lindgren själv.

De tvära kasten mellan liv, död och återuppståndelse präglade för övrigt inte bara livet på gården där Torgny Lindgren växte upp. ”Urupplevelsen är för mig att det var bestämt att jag skulle dö som barn”, berättar han för Kaj Schueler, och syftar på tuberkulosen som upptäcktes i hans kropp när han var i femårsåldern och som förskaffade honom namnet Lungsoten på skolgården. Men sjukdomen kastade inte bara skuggor över barndomen. Till de ljusa sidorna hörde att barndomen av nödtvång blev mer stillsam och därmed fylld av läsande och lyssnande till föräldrarnas, släktingarnas och grannarnas berättelser.

Till sist skapade sjukdomen också den fond mot vilken friskförklaringen vid tretton års ålder framträdde i hela sitt epifaniska ljus. Den initierade Lindgrenläsaren är väl bekant med motivet, som återkommer som ett slags urscen i verk efter verk. ”Insikten om att jag var frisk”, förtydligar Lindgren i en mer explicit biografisk kommentar, ”var och är alltså en väldigt speciell livskänsla som egentligen är en häpnad över livet, och den följer mig

fortfarande. Jag är lika häpen idag alltså.”

Tanken glider åter iväg till Mahler. *Hör auf zu beben, bereite dich zu leben!* (Hör upp att bäva, bered dig att leva!) diktar mästerkompositören i andra symfonins mest förtätade ögonblick, och själsfrändskapen mellan de två konstnärerna får tydligare konturer.

Året då dödsdomen förvandlas till livsdom sammanfaller med det år då barndomen övergår i tonår och Torgny Lindgren lämnar föräldrahemmet i Raggsjö för realskolan i Norsjö. Det var under de här åren som den livslånga kärleken till den tyska kultursfären grundlades: Goethe, Schiller, Thomas Mann och Hermann Hesse kom tidigt in i bilden, men även den tyska filosofin med gestalter som Arthur Schopenhauer och aningen senare Martin Heidegger. Även det konstnärliga skapandet tog sin begynnelse under åren i Norsjö. Lindgren ägnar sig åt såväl skrivande som måleri och har själv berättat hur han under flera år tvekade mellan de två konstformerna.

Det är föräldrarna, Helga och Andreas Lindgren, som till sist sörjer för att sonen ändå skaffar sig en yrkesutbildning, måna om att det ska finnas en tryggad försörjning vid studiernas slut. Sålunda bär det av till Umeå, där Lindgren under de följande åren utbildar sig till lärare samtidigt som han börjar skriva notiser och recensioner för Västerbottens Folkblad och Västerbottens-Kuriren. Vid folkskoleseminariet i Umeå träffar Torgny Lindgren också Stina Andersson, som kommer att bli hans hustru och närmaste läsare livet ut.

Det unga lärarparet blir kvar några år i Västerbotten innan de beger sig söderut och påbörjar en stegvis förflyttning som under livets gång ska leda dem till Värmland, vidare till Småland och slutligen till Östergötland. Under åren i Värmland debuterar Torgny Lindgren som författare, närmare bestämt 1965 med diktsamlingen *Plåtsax, hjärtats instrument*. Verket blir föremål för flera recensioner, och under åren som följer publicerar han ytterligare ett par diktsamlingar innan han går över till prosa i början av sjuttiotalet. Det stora publika genombrottet sker 1982 med *Ormens väg på hälleberget*, och därefter kommer böckerna med några års mellanrum under resten av livet.

När man försjunker i Torgny Lindgrens samlade verk är det som om sockerlådan öppnades på nytt. En efter en kommer berättelserna tillbaka, och det är svårt att inte ta Lindgren på orden när han skriver att han ”gjorde nästan

allesammans färdiga redan i barndomen”.

Där finns förstås berättelsen om morfar. Eller snarare berättelserna. Allra mest drabbande den om förlusten av ett barn, Torgny Lindgrens morbror Ivar, som fastnar i en remdriven mossrivare blott sjutton år gammal. Berättelsen kommer tillbaka gång efter annan som en nästan arketypisk bild av människans utsatthet, av hur liv i ett ögonblick kan förbytas i död. Den återfinns i *Hummelhonung*, i den scen där rivaliteten mellan de förbittrade bröderna Olof och Hadar når sin klimax. Här är det den älskansvärde gossen Lars, vars far de båda gör anspråk på att vara, som kvävs till döds av en lyftanordning alltmedan de två bröderna slåss om vem som ska komma till sonens undsättning. I novellen ”Stubbrytaren” är det den unge småbrukaren Jakob Lundmark som bringas om livet efter en segsliten kamp mot naturen, allt för att tillfredsställa hustrun Gerdas enträgna önskan om att få bort rotsystemet från en urgammal tall som stått på tomten. De sista rottrådarna håller just på att ge med sig när han hör hustrun ropa ”Gulle dig Jakob, var försiktig!”, och för ett ögonblick släpper han koncentrationen och naturen och maskinen slår tillbaka.

Men det är inte bara motiven som kommer igen i Torgny Lindgrens verk. Även gestalterna går igen, vandrar in och ut genom de olika berättelserna, ibland som samma gestalter i ett senare skede i livet, ibland som rena gengångare. I titelnovellen i *Merabs skönhet* lemlästas berättarjagets kossor nattetid av en gestalt som till sist visar sig vara faderns vålnad. Många år senare fäller Lindgren den kryptiska kommentaren: ”Hallucinationer är omistliga erfarenheter. Mitt egentliga liv har jag i huvudsak glömt, men några av hallucinationerna minns jag med yttersta skärpa.” Därefter lägger han till: ”En gång såg jag min nyligen avlidne farfar piska korna borta vid Kläppmyrvägen, en av dem vart lam i rumpan.”

Några gestalter är särskilt seglivade. Den stackars Gerda som berövas sin make av stubbrytaren i novellen från tidigt åttiotal dyker tjugo år senare upp i *Pölsan* på en av de många anhalterna i Lars Högströms och Robert Masers jakt på den optimala versionen av den norrländska inälvsspecialiteten. Ytterligare några år senare möter vi henne i *Norrlands Akvavit*, i en oförglömlig sista rollprestation innan hon får ta farväl av jordelivet efter att ha mottagit nattvarden i akvavit och utbrustit: ”Jag mindes inte att sakramentet var så starkt. Man riktigt känner hur det fräter och renar från all synd.”

Så skrivs berättelserna in i varandra och skapar det sällsynt levande litterära landskap som är Torgny Lindgrens. Samtidigt vet den uppmärksamma Lindgrenläsaren att kartan till sist aldrig riktigt stämmer. En vålnad som varit en far i en berättelse kan vid ett annat tillfälle ha blivit en farfar. Eller så har en gestalt plötsligt bytt kön, såsom Isabella Stenlunds ”oäktbarn” som figurerar som en son i flera av åttiotalets noveller, men kommer igen som en dotter i *Norrlands Akvavit*. För att inte tala om tidsperspektiven som aldrig vill gå ihop när man försöker lägga ett större pussel av de gestalter som kommer och går i det lindgrenska författarskapet.

Men som sagt, varför skulle det gå ihop?

Ett minne väcks här till liv av mina egna tidiga studier i bibelvetenskap. Vi hade kommit fram till Jesajas bok när föreläsaren upplyste oss om att verket inte alls var skrivet av profeten som gett boken dess namn. Det visade sig finnas inte bara en Jesaja, utan två eller rentav tre Jesajor bakom verket, i den högtravande akademiska terminologin benämnda proto-Jesaja, deutero-Jesaja och trito-Jesaja. De tre Jesajorna hörde dessutom hemma i helt olika historiska sammanhang. Men det tog inte slut här. De kapitel som primärt tillskrevs proto-Jesaja var i själva verket tryfferade med inslag från trito-Jesaja. Och när allt kom omkring var trito-Jesaja nog inte *en* författare, utan en mängd olika lärde som hade arbetat vidare i traditionen från deutero-Jesaja.

Det jag minns är min initiala besvikelse över att författaren inte var den han utgav sig för att vara i bokens första vers: Jesaja, Amos son, verksam i kungariket Juda på 700-talet före Kristus. Men min besvikelse förbyttes snabbt i fascination. För det var ju inte så att författaren Jesaja inte funnits, bara att han var något mycket mer och mycket rikare än den historiska gestalt som hade lagt grunden till boken. Efter att grundstenarna lagts fortsatte andra generationer att arbeta vidare på verket, lade berättelse till berättelse, erfarenhet till erfarenhet, för att till sist skapa det odödliga dokument av samlad mänsklig visdom som vi än idag känner som Jesajas bok.

På samma sätt som Jesajas bok får sin fortsatta betydelse för oss oavsett vem eller vilka som en gång skrev vad, får Torgny Lindgrens författarskap sin litterära kraft och lyster utifrån hans djupa känsla för hur vi lever i och genom varandras nedärvda berättelser och hur berättelserna binder oss samman över generationer.

När Torgny Lindgren väver samman sina egna historier med släktens och bygdens nedärvda berättelser faller det sig sålunda helt naturligt att dessa i sin tur vävs in i de bibliska berättelserna. Ofta är sammanvävningen så subtil att den går det otränade ögat obemärkt förbi, såsom i den gastkramande slutscenen i berättelsen om Jakob Lundmarks kamp med det uråldriga trädet, där stubben till sist svänger till och ger honom ett ”ohyggligt slag över höftleden”. Med denna finstilta referens till Jakobs brottning med Gud i Första Mosebok får berättelsen en annan dimension. Den förblir en berättelse om livets skörhet och dödens obeveklighet. Men den blir också en berättelse om hur människan i sitt övermod kan slå sönder sin egen värld.

Kanske var det denna närhet till den mänskliga existensens bråddjup som gjorde att Torgny Lindgren fann sig så väl till rätta i det bibliska språket. I Bibelns ofta brutala berättelser om svek, övergrepp, ånger och förtvivlan tecknas inte bara en bild av det mänskliga livets inbyggda tragik. Där finns också en realistisk känsla för det sammansatta väsen som människan är: varken ängel eller best, men väl en outgrundlig blandning av båda. Eller som berättarjaget i *Dorés Bibel* formulerar saken: ”De mest storslagna liven är sällan mönstergilla.”

Bland de många saker som gjorde Torgny Lindgren till en sådan unik och viktig författarröst var just detta: hans aldrig sinande tvivel på myten om den fulländade människan, det oförvitliga livet, solen utan fläckar. Som en stilla underström flyter detta tvivel – som också var ett självtvivel – genom Torgny Lindgrens liv och verk. Men aldrig på ett självömkande sätt. Han visste sitt värde som författare, och om han någonsin tvivlade på det behövde han bara erinra sig den ändlösa rad av priser, utmärkelser och stipendier som kantade hans väg genom livet. För att inte tala om folkets gensvar. Torgny Lindgren var något så sällsynt som en höglitterär författare som samtidigt var djupt folkkär.

Detta, om något, har blivit tydligt för mig denna höst då jag haft förmånen att på heltid försjunka i Torgny Lindgrens verk. Under resans gång har hälsningar från vänner, bekanta och obekanta strömmat in, nästan alltid åtföljda av några rader om Lindgren. Ibland ett minne av ett personligt möte med honom, andra gånger en berättelse om vad något av hans verk betytt i deras liv. En vän berättar om hur han vid ett tillfälle skulle äta middag med Lindgren i London, och om hur Lindgren så snart de satt sig till bords sade: ”Nu ska vi prata om Bibeln!”, varpå ett böljande samtal om översättningar, bibelsyn och bibelbruk följde. En

annan vän, under en tid verksam som lektor i Odense, berättar om hur hennes studenter sade sig sätta *morgenmaden* i halsen under läsningen av *Hummelhonung*, en erfarenhet som dock inte förtog något av fascinationen inför verket. Och så fortsätter det, med anekdot efter anekdot, minne efter minne.

Nu har Torgny Lindgrens författarröst tystnat, men berättelserna lever vidare. Och jag tror och hoppas att det är så här vi kommer att minnas honom: som författaren som gjorde sina berättelser till våra, och som visade oss värdet av att vi som människor skriver in oss i berättelser som är större än vi själva.

Källa
Manuskript hämtat från svenskaakademien.se (2023-10-22)

Taggar
Hyllningstal, Inträdestal, Svenska Akademien

URI
https://www.svenskatal.se/tale/jayne-svenungsson-intradestal-i-svenska-akademien